

Tardos Róbert

Relevancia, közfigyelem és szakmaiság – szűk ösvények a mai szociológiában

A Burawoy-tézisek vitájához

1. A Burawoy-féle „public sociology”¹ vita fölött könnyű volna a szkeptikus gondolattal napirendre térni, hogy a szociológia történetét végigkíséri a diskurzus a „szociológia válságáról”, s ez a mostani is csak egy a sorban – termékeny vagy terméketlen módon, előbb-utóbb ez is lecseng a szakmai önreflexió újabb hullámaként. Először is, nem egészen felelne meg a valóságnak – ha a vita egésze szempontjából ez nem is annyira egyértelmű – itt valamifajta kríziskommunikációról szólni: maga a vita elindítója, Burawoy nemhogy nem beszél válságról, de egyenesen úgy fogalmaz: „a szociológia sosem volt olyan jó formában, mint ma”,² részben a képzési adatok újbóli felfelé ívelésével, részben az általa instrumentálisként megjelölt szociológiai területek – a „professzionális”, illetve a „közpolitikai” szociológiaiak³ – beágyazottságával, erőforrásaival érvelve az amerikai tapasztalatok alapján.

Bár a kijelentés konkrét tartalma maga is megér egy misét,⁴ hangvétele még különösebbnek tűnhet annak a kérdésnek a szempontjából, hogy vajon miért váltott ki Burawoy diagnózisa és programja akkora hatást. Ha időnként imponálhat is sikertörténetről szólni, s bizalmat is kelthet egyesekben az önbizalom megnyilvánulása, mégsem valószínű, hogy épp a diszciplína állapotaival gyakran kritikus szakmai körökben – széles nemzetközi körben – eredményezett volna ez ilyen hatást, s vert volna fel a dolgot akkora port. Az írás talán mégsem annyira egyértelmű e szempontból, s hagy bizonyos teret a – szerző általános plat-

1 A *Replika* tematikus blokkjában a „közsociológia” kifejezés jelent meg a fogalom magyar változataként, erre hozzászólásomban még külön reflektálok.

2 Lásd Burawoy 2006: 54.

3 E fogalmak – a szociológia további válfajaival együtt – kulcsszerepet kapnak Burawoy modelljében.

4 Az ASA honlapján részletes adatok találhatóak az amerikai felsőoktatás területéről a szociológiai képzés trendjeit illetően. Ezek arra utalnak, ha a mélypontot jelentő nyolcvanas évekhez képest kétségtelen növekedés mutatkozik is, a hetvenes évek értékeit nem sikerült még elérni, noha azóta jelentős népességnövekedés és a felsőoktatásban részt vevő népesség különösen jelentős kiterjedése ment végbe. A relatív súlyvesztést ugyanott néhány más társadalom- és viselkedéstudomány hasonló adataival való egybevetés is jelzi.

formjától végeredményben korántsem idegen – kritikus értelmezés számára, mikor a szociológia „reflexív” szféráit, s mindenekelőtt a nagyközönség felé nyitott szociológia esélyeit illetően már több gondot észlel. Amely azonban csak ösztönzi tettvágyát s táplálja kisugárzását – alighanem elengedhetetlenek az ilyen érzelmi energiák annak az elkötelezett követői tábornak, egyfajta mozgalmi attitűdnek a kialakulásához, amely kétségtelenül megjeleníti látszik Burawoy szociológiai hangsúlyváltást sürgető programja iránt.

De ha csupán egy szűkebb szociológuskörnek, meghatározott kutatási stílus képviselőinek tudományos pozícióharcáról volna szó, a diskurzus intenzitása, a kiváltott figyelem mérete még mindig magyarázatra szorulna. Azonban a vita kiterjedése, a megszólalók köre jóval túlmegegy azon a szűkebb körön, amely Burawoy elképzelései iránt kifejezetten fogékony lehet, s – nem mellékesen – nem csupán az amerikai, de az európai szociológia hangadói közül is számosan bekapcsolódtak. Nem is feltétlenül kell részükről a kesztyű felvételére gondolni; a dolgozat inkább nagyvonalú, mint támadó jellegű más irányzatok, szemléletmódok képviselőivel szemben (kétségtelenül meglévő tartalmi erényei, problémaérzékenysége és az átfogott kérdések széles köre mellett a tanulmány sikere nem utolsósorban szerzője diplomáciai érzékének s szakmai pr-készlete hatásos mozgósításának köszönhető). Ha valamit általánosságban megállapíthatunk, ezeket a hozzászólásokat összességükben korántsem a diadalmas hangvétel jellemzi, ilyen vagy olyan oldalról a diszciplína különféle gondjaira vetnek fényt. Sőt a kiváltott reflexiók, kritikus megnyilvánulások – persze explicit utalások híján csak sejtethetjük ilyen latens összefüggés meglétét – túl is mehetnek a vitacikknek közvetlen körén. Anthony Giddens egy minapi szenvedélyes publicisztikai megszólalásban szó szerint „fegyverbe” szólítja a szociológusokat, de megszólítja a pályát egykor elhagyottakat is, mondván, ma mindenkire szükség van, hogy a szakma megbirkózhasson azokkal a kihívásokkal, amelyeket a szemünk előtt végbemenő nagyszabású társadalmi átalakulások magukban rejtnek, s amelyeknek mind ez idáig csak részlegesen, esetleg más diszciplínához képest kevésbé tett eleget.⁵

2. A *Replika* helyesen tette, hogy az alapanyagok közlésével és a további reflexiók ösztönzésével helyt adott ennek a témának.⁶ Még visszatérek a hazai nézőpont néhány kérdésére; annyi kétségtelen, hogy mi sem tehetjük meg, hogy ne vegyünk tudomást a területen folyó komolyabb diszkusziókról, az átfogó megközelítések, szemléleti keretek körüli nézeteltérésekről. A lap korábban is fogékony volt ezekre a kérdésekre, közvetlen előzményként azonban a *Szociológiai Szemle* hasábjain 2000 és 2002 közt folyt vitára utalhatunk, mely Némedi Dénes tanulmánya nyomán bontakozott ki a szociológia korábbi sikerei után a jövőbeli pozícióit veszélyeztető – diszciplínán belüli és kívüli – trendekről. Tartalma bizonyos tekintetben megelőlegezte ezt a mostani eszmecserét, amennyiben már a vitaindító cikkben kiemelt hangsúlyt kapott a szociológia körüli szélesebb közfigyelem, értelmiségi érdeklődés mint a

⁵ Giddens az utóbbi évekhez képest itt kétségtelenül kritikusabb hangon szólal meg, s ez szociológiai helyzetképét tekintve is megnyilvánul. Részben a képzés terén gyengülő vonzerőre hivatkozik, részben olyan új problémakörökre, mint a globalizáció vagy a kommunikációs forradalom, amelyek feltárásában viszonylag halvány volt a szociológia hozzájárulása (érdekes módon Castells korábban magasra értékelt munkáit is megemlítve itt, azokat sem igazán helyezi ehhez képest külön szintre).

⁶ Külön elismerés illeti Huszár Ákost a szerkesztésért s a vita hazai továbbgördítéséért, beleértve az MSZT 2006-os vándorgyűlése ilyen tárgyú szekciójának megszervezését.

diszciplína működésének fontos nyilvánosságbeli előfeltétele, azokkal a jelenségekkel egyetemben, melyek az elmúlt időszakban e tekintetben bizonyos háttérbe szorulásra utalnak.

Ez a mostani vita bizonyos értelemben kontúrosabb körvonalú, mivel egy szűkebb terület, meghatározott megközelítés esélyeiről szól. De komplikáltabb is, mivel a szóban forgó szakterület behatárolása már terminológiailag sem egyszerű, amit csak tetéznek a kulcsfogalmak hazai átültetésének nehézségei. Kezdve a „public sociology” fogalmával, ami az angolban viszonylag kézenfekvő (noha a „public law”-tól a „public school”-ig bizonyos formai egybeesések s tartalmi divergenciák ott is gondot okozhatnak). Huszár Ákos előszavában (2006) részletesen kitér a fogalom magyar változatával kapcsolatos nehézségekre. A végül választott „közsociológia” verzió egészében nem hibáztatható; a „köz” előtag alkalmazására számos példa van hasonló kontextusban, ráadásul hosszadalmasnak, körülményesnek semmiképpen nem mondható. A hangzásával már több a gond. A közüzemektől a köztartozásokig, a közigazgatástól a közérdekű bejelentésekig számos alkalmazás koptatta, szűrkitette a „köz-” fogalmi együttesét. Ha ennek az alkalmazási területnek a hazai megerősödését szívügynek tekintjük – feltételezem, a vita bemutatásának és további ösztönzésének egy célja éppen ez volt, s ezzel magam is egyetértek –, kulcsfontosságú lehet a középponti fogalom (magyar változatának) megfelelő kiválasztása. Lehet, hogy a „közsociológia” fogalma – feltételezésemmel szemben – eleve vonzóan bizonyul; erről a hazai vita ösztönzőinek alighanem már több tapasztalata gyűlhetett fel, s persze az sem kizárt, hogy egy eredetileg mellőzött terület az ott tevékenykedők kisugárzása, az elért eredmények nyomán végül is presztízsre tesz szert. Számomra pillanatnyilag mindez nyitott kérdés; igazodva a szerkesztői gyakorlathoz, magam is megmaradok a „közsociológia” kifejezésnél, miközben az idézőjellel jelezni kívánom, hogy a kifejezés használatát egyelőre nem érzem magától értetődőnek.⁷

3. A burawoy-i álláspont teherbíró képessége nem utolsó sorban attól a tipológiától függ, amelynek analitikus sémája két dimenzió mentén négy típusba sorolja a szociológia válfajait. A konstrukció heurisztikus értékére vall, hogy – noha a dimenziók egyik-másik pólusát vagy egyik-másik szociológiai válfaj közti határok élességét illetően a vitában merültek fel ugyan kifogások – egészében mégis „rájuk ismertek” a vita hozzászólói, tulajdonképpen még a kritikusabbak is. Számomra különösen az a 3. tábla (Burawoy 2006: 51) bizonyult tartalmasnak, amely egyebek közt az egyes típusok sajátos igazságalapjait és szelekciós kritériumait veti össze ideáltipikus módon.

A modell plauzibilitásához további adalék, hogy nem esik túl távol néhány hasonló osztályozástól, melyeket nem is olyan ismeretlen szociológusok fémjeleznek. Így csak pár évvel korábról datálódik Boudon (2002) témájában sok tekintetben egybecsengő tanulmánya a szociológia válfajairól, s ezen belül arról a műfajról, amely a szerző szerint „igazán számít”, azok mellett, amelyekkel szemben komoly fenntartásokat fogalmaz meg. A szociológia négy eltérő műfaját, négyfajta kutatási programját különbözteti meg: a kognitív/tudományos megközelítést (nem meglepő, Boudon ezt vette védelmébe a – esetenként a társadalomtudományok tudományos megalapozhatóságát elvileg is kétségbe vonó – bírálatokkal szemben) s az általa kritikusabban tekintett esztétikai/expresszív, a kamerális/deskriptív és a kritikai/elkötelezett szemléletmódok válfajait. Boudon érveinek összütze főként a kognitív/tudományos

⁷ Hogy a magyar „közsociológia” verzió kifejező ereje iránt a szerkesztőkben is merülhetett fel kétség, erre utalhat, hogy az alapmunka Burawoy-tanulmány címének fordítása a „közérdekű” szociológiára hív fel.

megközelítéstől talán legtávolibb, arra leginkább veszélyesnek tartott esztétikai/expresszív (és bizonyos fokig latens módon az ezzel gyakran összefonódó kritikai/elkötelezett⁸) műfajokkal szemben nyilvánul meg, de elhatárolódásából kijut a – szociológia fontos másodvonalaként, egyfajta mellékhadiszíntereként azért némiképp elismert – kamerális/deskriptív vonulatnak is.⁹ Erre reagálva Goldthorpe (2004) – miközben a tudományos platformot a főbb ellenpontokkal szemben hasonló határozottsággal védelmébe veszi, a kamerális vonulatnak¹⁰ pedig a szociológia egésze, mindennapi üzeme szempontjából nagyobb jelentőséget tulajdonít – lényegében maga is átveszi a boudon-i négyes tipológiát.

Ha közelebről megnézzük, a boudon-i és a burawoy-i séma közti eltérés tényleg nem túl jelentős: ami az előbbinél „kognitív/tudományos”, az az utóbbinál „professzionális”; a „kamerális/leíró” szociológiának a „közpolitikai”, a „kritikai/elkötelezettnek” pedig nyilván a „kritikai” válfaj felel meg; végül az „esztétikai-expresszív” megközelítést – a boudon-i példák, utalások nyomán is – az itt fókuszban álló „közsociológiaiával” rokoníthatjuk. De bizonyos értelemben még közelebbi előzményt is találhatunk, szintén európai oldalról. Míg Boudon négy típusa mögött nem áll explicit dimenzióelemzés, a – tudományos paradigmák klasszifikációjával is foglalkozó – svéd kommunikációkutató Karl Erik Rosengren két dimenzióra, a kognitív-normatív és az instrumentális-expresszív tengelyre alapoz egy az előbbihez valamelyest hasonló tipológiát.¹¹ Burawoy-nál nincs közvetlen hivatkozás ezekre az előzményekre (ami az európai társadalomkutatás – talán egy-két szerzőt leszámítva – továbbra is korlátozott amerikai recepciójának fényében nem is annyira meglepő;¹² persze az elgondolások latens diffúziója ebben az esetben sem zárható ki).¹³

8 Boudon szemében alighanem ilyenfajta szemléleti összefonódásra lehet példa Flyvbjerg dán szociológusnak alig korábban (2001) megjelent, a szociológiai szcientizmust filozófiai alapokról (így Arisztotelész, Nietzsche vagy Foucault felől) bíráló könyve, amelyre alighanem tanulmányának címében is reflektál (ha utóbbi arról beszél, hogyan kellene a társadalomtudomány társadalmi relevanciáját visszaadni – hogy ismét „számítson” –, ő azt a klasszikus szociológiai hagyományt szándékozik megidézni (Toqueville, Weber, Durkheim nyomán), amely tudományos értelemben „valóban számít”. Boudon után Goldthorpe is szükségesnek tartotta Flyvbjerg álláspontjának kritikáját; a munka azonban egészében inkább a szociológia határvidékein talált visszhangra, igaz, ott elég kiterjedt és sok tekintetben pozitív volt a fogadtatása.

Flyvbjerg munkáját egyébként még közvetlenebbül fűzi a Burawoy-féle vitához az a körülmény, hogy a szerző – saját dániai terepmunkái, a várostervezés és a helyi demokrácia kérdéskörében szerzett tapasztalatai nyomán – egyfajta kritikai-normatív nézőpontú, társadalmilag aktív szerepfelfogáson alapuló „public intellectual sociology” platform mellett érvel nagy hangsúllyal.

9 Nyilván nem mindenfajta aktualitást nélkülöző módon, olyan veszélyre, a tudományos önfejlődés, belső egymásra épülés fékeződésére hívva fel a figyelmet, amely a külső nézőpontok, problémameghatározások túlsúlyra jutásából eredhet.

10 A Boudon és Goldthorpe által is használt, ma talán archaikusan hangzó kamerális (cameral) kifejezés korábban általánosan használatos volt főként állami, igazgatási – pénzügyi vagy jogi – tevékenységek s az azokhoz kapcsolódó tudományos területek, oktatási intézmények megjelölésére; szociológiai vonatkoztatása ma lényegében a policy jellegű felhasználási irányokat fedi le.

11 Ezt az értékeket, kultúrát és intézményeket magában foglaló – s ezen belül a tudományt-kutatást a kognitív pólushoz helyező – körkörös sémát Rosengren (2004-ban magyarul is megjelent) általános kommunikációelméleti munkája tartalmazza.

12 Burawoy tanulmányának összesen mintegy száz hivatkozásából alig több mint fél tucat jut európai szerzőkre (igaz, ezek jellegzetes módon Habermasra és a frankfurti iskolabeli nagy elődjekre – Benjamin, Adorno, Horkheimer –, valamint Bourdieu-re és a hozzá kapcsolódó Wacquant-ra koncentrálnak; rajtuk kívül kutatáslogikai vonatkozásban Lakatos, s a „közsociológia” amerikai hagyományai közt is jelentős Myrdal fordul elő).

13 Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy előzményként valamennyi esetben ott található az a parsonsi analitikus séma, amelybe végeredményben Burawoy is „belebotlott”.

És végül még egy – ezúttal sem kifejezett módon „kumulatív” jellegű,¹⁴ az előzőeknél azonban bizonyos fokig meglepőbb – kapcsolódás. Burawoy eddigi pályafutásának határozott konfliktuselméleti beágyazottsága fényében tényleg váratlannak tűnhet, hogy négyes tipológiája tényleg hasonlóságot mutat a parsons-i AGIL-sémával (ahogy erre maga is reflektál, ezzel a modell értelmezésébe is részletesebb bepillantást engedve). Ha azonban az elemző a szociológiai diszciplínát mint valamennyire is zárt entitást, környezetével szemben és belső szerveződésében is egyfajta rendszerjelleggel felmutató egységet kívánja megragadni – a kritikák egy része nem utolsósorban erre a korántsem konszenzusos vonásra fókuszál Burawoy tanulmányában, ám a szóban forgó intenció megléte aligha kétséges –, úgy nem véletlen a parsons-i megközelítéshez való kapcsolódás.¹⁵ Más lapra tartozik, hogy a két séma egybecsengésének burawoy-i értelmezése maga is kérdéses, mint ahogy a burawoy-i dimenziók és az egyes mezők is legalább részben megkérdőjelezhetők. Az analitikus séma világos, áttekinthető jellegét voltaképpen az sem erősíti, hogy a szociológia válfajaira vonatkozó „kinék a számára” és „mi végre” kérdések voltaképpen nem függetlenek, többé-kevésbé korrelálnak egymással. Ezzel is magyarázható például a „kritikai” mező elmosódó jellege, melyet bizonyos vonatkozásokban a „közsociológiai” és „professzionálistól” nehéz megkülönböztetni (gondoljunk akár az előzőleg hivatkozott Myrdal, akár Habermas-tól Bourdieu-ig – de nem csak európai – vezető szociológusok egész sorára). Nem indokolatlanul éri sok bírálat a „mi célból” utóbbi dimenzió szerinti instrumentális-reflexív megkülönböztetést, mintha a reflexivitás pusztán a par excellence kritikai megközelítés kiváltsága volna.¹⁶ Talán még problematikusabb a „professzionális” szociológiát a bal felső mezővel azonosítani, ami talán csak annyiban elfogadható, amennyiben a szakmai intézményesülés, a professzionalizáció folyamatai valóban ebből a diszciplináris magmezőből indultak ki (Burawoy is elismeri ezt a szerepet, noha ha netán elfogult valamelyik válfaj iránt, valószínűleg nem ez az). Erre vonatkozóan külön gond – ahogy többen is megjegyezték a viták során¹⁷ –, hogy a kutatás és az (szociológia mai tevékenységrendszerében mennyiségi értelemben meghatározó) ok-

14 Burawoy a parsons-i AGIL sémához való döbbenetes hasonlóságról beszél (az eredeti „uncanny” kifejezés Replika-beli változata jól adja vissza az egybecsengés többé-kevésbé kényszeredetten vállalt, mindenképpen ambivalens jellegét). Hogy e tanulmányban az egybeesés nem annyira véletlenszerű, azt nem csak az AGIL-vonatkozással foglalkozó terjedelmes lábjegyzet, de a Parsons-hivatkozások száma is jelzi.

15 Ismét más kérdés, hogy a – akármennyire is kényszeredett – kapcsolódás konkrét részleteinek Burawoy által történő értelmezése mennyire felel meg a parsons-i rendszerelmélet szellemének. A vízszintes és függőleges tengelyek szokásos AGIL-elrendezését a saját sémára (véltetően mechanikusan) ráhúzva, így társul például a tudományos magszféra az adaptáció, a policy-orientált terület a célélérés parsons-i alrendszerével, míg a „közsociológiának” az integráció bizonyos értelemben kitüntetett szerepe jut ezen az alapon. Megítélésem szerint itt mintha ingázna a rendszervonatkozás egyrészt a szociológia (de mondhatnánk tágabban: a tudomány), másrészt a társadalom egészének rendszerfogalmai közt (ha végig kitarantanánk az előbbi mellett, a két séma közti ekvivalencia más rajzolata adódhatna). A rendszer külső és belső vonatkozása – az előbbivel összefüggően – mintha átfordulna a vízszintes és függőleges tengelyek között (a szociológia rendszerének belső vonatkozásai itt valójában a burawoy-i „professzionális” és „kritikai”, a külsők a „közpolitikai” és „közsociológiai” mezőkkel jelennek meg; a másik dimenzióal már némileg nehezebb a parsons-i analitikus sémának való megfeleltetés).

16 A séma ellentmondásos vonásaira egy további példa: Hogyan kategorizálhatnánk Giddens-t és szociológiáját, akinek munkássága egyes szakaszaiban a kritikai elemzés (de modernizációs összefüggésekben egyáltalán a reflexivitás témaköre) kifejezett szerephez jutott, ám akitől nehéz lenne elvitatni a „professzionális” szociológia terén tanúsított különféle jártasságot s az ott kivívott magas pozíciót.

17 A hozzászólás jellege, terjedelme nem engedi meg, hogy az egyes reflexiókra bibliografikus pontossággal külön-külön kitérjek, s ez a hazai vita első körbeli résztvevőire is vonatkozik, akiknek megismert érvei, ellenérvei bizonyára sok tekintetben befolyásolták a saját gondolkodásomat is a kérdésben.

tatás vonatkozásai a modellben nem tisztázódnak igazán. Még nyomósabb körülmény, hogy a „projekttársadalom” szellemi tevékenységeket, nem utolsósorban a tudomány szféráját is erősen átható mai világában (lásd erre vonatkozóan Boltanski 2005) a szakma professzionális működése mindenképpen túlnyúlik az (elvben) önnön kritériumok által szabályozott belső rendszeren, s nem is csak a „közpolitikai” vonatkozások¹⁸ felé – melyek az egyes projektek létrejöttében, finanszírozásában, olykor már elbírálásában is meghatározóak –, hanem a közönségkapcsolat, presztízs terén perdöntő médiaszféra (alighanem tehát a publicitást egészében megjelenítő jobb alsó mező) irányában is.¹⁹ A professzionális mozzanat tehát nem pusztán a „közpolitikai”, de ebben az értelemben bizony a „közszociológiai” szférában is erősen jelen van. Az, hogy ez utóbbi megfontolások nem, vagy csak alig jelennek meg Burawoy-nál, kétségtelenül gyengíti gondolatmenete meggyőző jellegét, s annál is meglepőbb, mivel ha valahol, hazai terepén – Amerikában – mindez nem kevésbé releváns (sőt amennyire benyomásaim engedik, ő maga is igen magas szinten, „profi módon” alkalmazza ennek valamennyi kellékét). Igaz, végső soron nem különös, hogy a szerző kisebb-nagyobb elfogultsága bizonyos fokig rávetül az alkalmazott sémára (így volt ez Boudon esetében is – nála a „kognitív szociológia” explicit kitüntetett kezelésével a megkülönböztetett többi válfajokkal szemben –, s Burawoy-nál is erről lehet szó a „közszociológia” irányában).²⁰

4. Túlmenve a konkrét tipológián, az egész modell kapcsán a kérdések kérdése, hogy mennyire realiztikus a szociológiának ilyen rendszerszerű megragadása és boncolgatása. Noha az ellenérvek is erőteljesek, jómagam e tekintetben egészében egyetértek az illető tézisekkel, sőt a vita egésze szempontjából is kiemelném ezt a mozzanatot.²¹ Igaz, egyes problémákat illetően a sterilen szociológiai megközelítéssel szemben gyümölcsözőnek tartom például a történeti, szociálpszichológiai vagy közgazdasági nézőpontok, elemzési eljárások párhuzamos bevonását (és szívesen alkalmazom ebben az értelemben a társadalomkutatás kifejezést). Megint más a helyzet, amikor az egyes megközelítések sajátosságáinak s diszciplináris kölcsönhatásainak tudatosításáról, tágabban a tudományos mezőn belüli határmegjelölések, – latens vagy explicit – legitimációs hierarchiák kérdéseiről van szó. Burawoy ebben a – számára nyilvánvalóan otthonos – kérdéskörben sokat merít a tudományos mezőn belüli pozíciók

18 Nem mellékes itt megjegyezni, hogy a „policy”-jelleg nem feltétlenül köz- vagy állami, s nem is feltétlenül igazgatási-politikai kapcsolódást jelent, de a kutatási, oktatási tevékenységek szponzorálásban nem elhanyagolható szerepet játszó – gazdasági vagy egyéb – magánérdekeltségekkel való kapcsolatot is.

19 Nem utolsósorban ilyen megfontolások nyomán szólt Luhmann (1990) a tudomány kódjának megkettőződéséről, az igazság inherens szelektív kritériuma mellett külső vonatkozásokban a reputáció kitüntetett szempontjának megjelenésével; Bourdieu-nél (2001, 2005) mindez tovább bonyolódik a média kritériumrendszerének („médiaszerűség”) a tudomány szférájába való beszüremkedésével (tegyük hozzá, mindezt a tudományra veszélyes, feltartóztatandó tendenciaként tartotta számon).

20 Hogy e keretek közt saját „elfogultságaimnak” is hangot adjak: számomra világosabb profilt eredményeznek, ha a sémát első menetben csak a kutatási tevékenységekre értelmeznénk, s a függőleges („kinek számára”) tengely mentén az alap- és az alkalmazott kutatási területeket, a vízszintes („milyen racionalitás alapján”) tengely mentén az inkább kognitív-instrumentális és a hangsúlyosabban normatív-expresszív alapú válfajokat különítenénk el. A bal felső mezőben így egy kognitív-instrumentális (alap), a jobb felsőben egy instrumentális-kognitív (alkalmazott), a bal alsóban egy normatív-expresszív (kritikai alap), míg a jobb alsóban egy expresszív-normatív (a nagyközönségre nyitott) kutatási típus rajzolódna ki, konkrétabb megnevezésükre most nem vállalkoznék.

21 Ez a vita hazai vonulatára is érvényes, s jóllehet az első menetben megismert reflexiók jó részével közös az álláspontom, erre a kérdéskörre ez kevésbé áll. Különösen Lengyel és Némedi (2006) kritikus a burawoy-i elgondolásokkal e tekintetben (a jelzett okokból most nem térhetek ki részletesebben az általuk hangsúlyozott különböző megfontolásokra).

küzdelmek bourdieu-i megközelítéséből. Cizellátn elemzi a szociológia különböző válfajainak eltérő diszciplínaközi gyakorlatát, s minden bizonnyal nem alap nélkül regisztrálja a sok szempontból – köztük a diszciplína „egzisztenciális” szempontjaiból – stratégiai fontosságú „közpolitikai” területen (a gazdasághoz és az államhoz már tárgyuknál fogva közelebbi) közgazdaságtannal vagy politikatudománnyal szembeni térvesztést. A helyenként diadalmas hangvétellel szemben itt már kifejezetten a reális helyzetfelmérés kerül előtérbe. A diszciplína ilyen hátrányainak lehetséges kiegyenlítését tekintve az olyan belső szerveződést, mint például a közgazdaság-tudomány intézményes hierarchizáltságát – s hangsúlyaiból ítélve valószínűleg az arra jellemző tudományos kumulativitást is – a tézisek a szemléleti pluralizmus nevében határozottan elvetik. Ha az előbbiekkal, főként a kumulatív jelleg iránti szkepszist illetően, nem is teljes az egyetértésem, mégsem mondhatni, hogy Burawoy plurális sémája eleve a diszciplína széttöredezettségét eredményezné (erősítené), vagy akár a szétagolódás meglévő folyamatát elviekben legitimálná. Hogy nem von merev válaszfalakat az egyes válfajok közé, arra világos bizonyíték a 2. táblázata (Burawoy 2006: 46), ahol az egyik szociológiai mező, a „professzionális” terület belső differenciálódását mutatja be a négyféle „funkcionális alrendszernek” megfelelően.²² Burawoy voltaképpen olyan, a jelenleginél alighanem koordináltabb, de többközpontú szociológiai „üzemben” gondolkodik, amelynek egyes komponensei egymásra reflektálva, egymást kiegészítve kísérik meg pozícióikat a tudományos mező egészében javítani.²³ Ahogy bizonyos fajta – érdeklődési körön, tudományos habituson alapuló – munkamegosztás ma is létezik, a szóban forgó gondolatmenet ezt a differenciálódást a szakma erőforrásainak egésze érdekében rendszerszerűen kamatoztatná.

5. A szociológia történetében nem az első eset, hogy vezető alakjai külső impulzusokat, erőforrásokat keresnek az alaptevékenység megélénkítésére, esetleg bizonyos financiaális gondok orvoslására, az amerikai szociológia elmúlt évtizedeiben azonban inkább a „közpolitikai” alkalmazásokhoz kapcsolódtak az ilyen törekvések.²⁴ Akár az ezzel kapcsolatos kedvezőtlen tapasztalatokról, akár az ilyen lehetőségek kimerüléséről, vagy pusztán Burawoy kutatói habitusáról és aspirációiról van szó, ő kétségtelenül egy más stratégia felé fordult a civil táradalomba való beágyazódás, a közéleti problémavonatkoztatás erősítésének intenciójával. Tegyük hozzá, ez sem vadonatúj irányzat a szociológiában, amennyiben például a francia területen mindez nem a „közsociológia”, hanem az akcionista szociológia zászlaja alatt futott

22 Jóllehet Burawoy itt Abbott fraktalizációs elgondolására hivatkozik, az egyes területek kölcsönös áthatására vonatkozóan azonban ismét kézenfekvő az interpenetrációs konstrukció parsons-i előzménye.

23 Az elvi egyetértés mellett egy további fontos részletkérdésben is van e téren vitám. Burawoy kiemelt negatív példája a szociológia integritásának diszciplínaközi csorbulására a társadalmi tőke divatos témaköre, mint a szakma elméleti hagyományaitól voltaképpen idegen, az állam és a piac felől behatolt és kritikátlanul átvett probléma. A fogalom történeti fejlődésének hátterével azonban inkább ellenkező kép rajzolódik ki. Kimunkálásában s kezdeti napirendre tűzésében olyan szociológusok játszottak meghatározó szerepet, mint Bourdieu és Coleman, azonban e figyelem későbbi „közpolitikai” lefőlözésében, projektszerű kiaknázásában már valóban a politológia és a közgazdaságtan vitte a prímet (azaz inkább a diszciplínaközi „export-import” és „cserearányok” szempontjából lehet valóban negatív példa a társadalmi tőke esete). Hasonló jelenségek figyelhetők meg egy rokon terület, a hálózatelemzés szempontjából, ahol a társadalomkutatás fontos elméleti és módszertani innovációiból ezúttal természettudományi területek – a fizikától a biológiáig – profitáltak jelentősen.

24 A hatvanas évek vége felé – a szociológia felszálló ágában – Lazarsfelddel a szerkesztők élén állítottak össze kötetet a szociológia felhasználási irányairól. Majd a nyolcvanas évek elején, már a szakmát jelentősen érintő megszorítások kontextusában készült hasonló kötet (Freeman et al. 1983), mintegy a (potenciális) alkalmazások széles spektrumát propagálva.

az elmúlt közel fél évszázadban.²⁵ A párhuzam aligha erőltetett, hiszen Burawoy tanulmánya számos pontján utal hangsúlyosan a társadalmi problémákkal kapcsolatos közvetlen megoldási javaslatok, beavatkozások szükségességéről, az ezekkel kapcsolatos közösségek generálásáról. A „közsociológia” számára valójában nagyon is célkitűző, célmegvalósító feladatokat képzel el.²⁶ Ha tehát mindez nem is igazán előzmény nélküli, az azonban kétségtelenül új fejlemény az amerikai, s bizonyos fokokig a nemzetközi szociológiában, hogy egy ilyen gyakorlatközpontú, a paradigmafókusszal szemben a problémaérzékenységet előtérbe helyező felfogás nem a partvonalon túlról, hanem nagyon is centrális pozíciókból szólal meg (emlékeztessünk rá, a tanulmány 2004-ben eredetileg az Amerikai Szociológiai Társaság elnöki székfoglalójaként hangzott el, továbbá arra, hogy nem sokkal később, 2006-ban Burawoy-t a szociológusok nemzetközi társasága, az ISA az egyik alelnökké választotta).

Bár mindez nyilván nem jelez teljes súlyponteltolódást a szakma nemzetközi fórumain belül, mindenképpen figyelemre érdemes fejlemény. Ha előljáróban Burawoy sikerének magyarázatát kerestem, aligha mellékes az a tartalmi körülmény, a szociológustársadalomban megerősödött igény sem, mely – programjával sokban egybecsengve – a szociológia pozícióit a nagyközönség, a civil társadalom felé jobban nyitva, a társadalmi változások érzékeny pontjaira, de akár a társadalomkutatás hagyományos problémáinak laikus megfogalmazásaira is figyelve, szociális és intellektuális relevanciáját ismét szélesebb körben kísérelné meg nyilvánvalóvá tenni. Akik viszont arról szólnak, hogy mindez nem eredményezheti – mintegy átesve a ló túlsó oldalára – a rejtett igazságokat feltáró szociológia háttérbe, s a „közsociológia” középpontba kerülését, a szociológia és a civil társadalom közti határvonalak feloldódását, és Burawoy helyenkénti hangsúlyaival kapcsolatban óvatosságra intenek, ezekre az álláspontokra is tanácsos jól figyelni.²⁷ A diszciplína viszonylagos szuverenitásának megőrzésére²⁸ nem csak az állammal és gazdasággal, de a civil társadalommal szemben is súlyt kell helyezni.²⁹

25 Burawoy tanulmányában nem hivatkozik a szóban forgó vonulatra, azonban a szociológiai köztudatban ezek a nem kevés párhuzamosságot felmutató áramlatok hasonló reflexiókat válthatnak ki. Talán nem véletlen, hogy az ISA 2006-os kongresszusán, ahol Burawoy-t nagy többséggel választották a nemzetközi társaság alelnökévé, kapott megkülönböztetett életműdíjat Alain Touraine, az akcionista szociológia egyik alapítója.

26 Talán nem véletlen, hogy Burawoy mondanóját tézisekbe foglalta, tartalma mellett e formai jeggyel is a gyakorlatközpontú marxi Feuerbach-tézisekre emlékeztetve. (Ezt a kérdéskört valójában alaposan ismeri, hiszen Erik Wrighttal közösen több tanulmányt írt marxizmus és szociológia viszonyáról.)

27 A hazai vitában különösen Némedi (2006) és Fleck (2006) részéről hangzottak el ilyen észrevételek.

28 Ha a vitákra nem is tudtam részletesen kitérni, ezen a ponton mégis fontosnak tartom külön hivatkozni a hatalmi-politikai összefüggésekre nagyon is érzékeny John Scottra (2005), aki hozzászólásában arra az érzékeny egyensúlyra figyelmeztet, amely a közfigyelem fenntartásáért tett erőfeszítések és a diszciplína nehezen kivívott autonómiájának fenntartása között feszül. Érdekes – és nem biztos, hogy a teljes egyetértés jele –, hogy a BJS-beli hozzászólásokra adott viszontválaszában Burawoy erre az álláspontra nem reagált.

Egy idekapcsolódó észrevétel: sajátos, hogy a tudomány művelőinek közérdekű, politikai állásfoglalásairól szólva alig-alig történt a vitákban hivatkozás Weber (1970) sok tekintetben ma is érvényes fejtegetéseire; nemrég ez valószínűleg még másként lett volna. Lehet, hogy a figyelem (esetleg időleges) visszaeséséről van szó e klasszikus iránt, bár nem kizárt, hogy – a személyes magatartás weberi hangsúlyával szemben – itt a szakma egésze síkján felvetődő kérdések tereltek más irányba a figyelmet.

29 „Közszociológia” és civil társadalom nem minden ambivalenciától mentes viszonyára egy személyesen is meg tapasztalt példa az ISA legutóbbi durbani világkongresszusáról: A konferencia szervezői – nem utolsósorban az itt tárgyalt törekvésektől vezéreltetve – külön ülést rendeztek a helyi mozgalmak, ifjúsági szervezetek képviselői számára, hogy a kongresszus résztvevői közvetlenül szembesülhessenek a dél-afrikai társadalom mai ellentmondásaival. Számos hozzászólás mellett, melyek a perifériákon élők jellegzetes egzisztenciális gondjaira – hagyományos terepeikről való kiszorítására, a létviszonyok mindennapi anomáliáira – hívták fel a figyelmet, nagy nyomatékkal

6. Jóllehet szempontunkból korántsem mellékes, az adott keretek közt csak röviden térhetek ki arra a kérdésre, hogy mindez hogyan érinti a saját terepünket. Az elmondottak talán nyilvánvalóvá tették, véleményem szerint nem csupán egyfajta külső kényszerből kell e kérdésekről magunknak is gondolkodnunk. A vita a nemzetközi szociológustársadalom mainstream-fórumain gördül, és újabb hullámokkal egészül ki; Burawoy amerikai szociológusok felé intézett felhívása egyfajta „provinciálisabb” látásmód befogadására maga is egy – a centrumtól a periféria felé forduló – nemzetközibb orientáció jele³⁰ (persze a felszólítást a saját szempontunkból helyesebb éppen nem szó szerint értelmeznünk). Azonban saját gondjaink – finanszírozás, akadémiai pozíciók, külső érdeklődés stb. terén mindez jól ismert – ugyancsak arra hívnak fel, hogy keressük a lehetőségeket a szakma erőforrásainak bővítésére (beleértve a közfigyelem önmagában is értékes javát, mely esetenként más irányba is transzponálható). Két mozzanatot emelnék ki ezzel kapcsolatban befejezőként.

Noha egy kis ország szociológiája sem rendezkedhetik be eleve „kis szociológiára” – akár a nézőpontok lehatároltsága, akár a nemzetközi mércék feladása értelmében –, nyilvánvaló, hogy az eszközök, létszám stb. korlátokat szab. Ez nem kell, hogy mindenfajta specializálódás feladását jelentse; bizonyos területeken akár a nemzetközi élvonal is elérhető, mint azt – persze szerencsésebb előzményekkel rendelkező – európai példák, skandináv, holland stb. tapasztalatok is bizonyítják a nemzetközi szakmai áramlásba való kellő bekapcsolódás körülményei közt. Bizonyos fokú specializálódás nem csak szakágazatokra, elméleti kérdéskörökre, hanem az itteni vitában tárgyalt válfajokra, s ezen belül a Burawoy által kiemelt „közszociológiai” területre is értelmezhető. Tegyük hozzá, a kelet-európai – mint általában a perifériákon, félperifériákon működő – szociológiákra egyébként is jellemző a problémaérzékeny megközelítés hagyománya, ha úgy tetszik, e téren – legalábbis a tradíciók értelmében – komparatív előnyökkel rendelkezik. Ez azonban csapdát is rejt magában: a centrumbe li felhívás egyfajta „provinciális” látásmód irányában a másik oldalon (azaz a mi térfelünkön) könnyen szirénhanggá válhat, amennyiben a szakmai mércék feloldódását eredményezi egy népszerűbb műfaj oltárán. Mindezt figyelembe véve, egy kétfókuszú megoldást gondolok lehetségesnek ebben az irányban. A diszciplína belső vagy közeli alkotóelemeként egyrészt egy történetileg beágyazott, kellően problémaérzékeny – de bizonyos technikákkal, teherkészségekkel, amellet például társadalomstatisztikai készségekkel is megfellelően felszerelt – esettanulmány jellegű kutatási iránynak az elmúlt időszaknál hangsúlyosabb kultiválását. A másik út – amelyre valójában láthatunk is fontos új kezdeményezéseket³¹ – a gazdag hagyományokkal rendelkező, s az utóbbi időben kétségtelenül háttérbe szorult hazai szociográfia bizonyos felkarolása. Szemben az előbbivel, itt nincs szó közvetlen szakmai integráltságról, standardok betartatása iránti belső felelősségről, viszont nem csak fontos „életvilág”-impulzusok forrása lehet, hanem értékes humán szálakkal bővítheti a szociológia közönségkapcsolatait.

A másik mozzanat a „közszociológiai” irány óhatatlan politikai implikációjával kapcsolatos. Itt és most, a tömörszerű megosztottság jelen állapotában – amelyek szakmai beszüremkedését a tárgyyszerű megközelítés gyakorlata ha teljesen megakadályozni talán nem is

jelent meg olyan követelés is a konferenciával kapcsolatos aktuális témában, amely a kongresszus jó pár résztvevőjével szembeni utcai támadások elkövetőinek szabadon bocsátására szólított fel, mintegy a lokális szegénység megtestestítőit szembeállítva a „globális gazdagság” képviselőivel.

30 Burawoy konkrét ISA-alelnöki funkciója – a nemzeti társaságok koordinációja – is ilyen orientáció irányába mutat.

31 Ilyen volt például az MSZT elnöksége által tavaly meghirdetett szociográfiai, szociofotós és -filmes pályázat.

képes, de valamelyest feltartóztathatja – ez különös felelősségre int. A problémaérzékeny megközelítéseken belül az „erős” és „gyenge kötésű” kapcsolatként kezelt területek javasolt – többé-kevésbé világos profilú – megkülönböztetése valamelyest mérsékelheti az itt leselkedő veszélyeket. Ezek teljes kiiktatására törekedni azonban a szociológia problémavilágának olyan redukálását jelenthetné, amelynek hatása hosszú távon bizonyára sorvasztó lenne. Ha a Burawoy-tézisek és nyomában a vita hozzájárultak mindennek újbóli tudatosításához, közéletük már csak ezért sem volt hiábavaló.

Hivatkozott irodalom

- Boltanski, L. és E. Chiapello (2005): *The New Spirit of Capitalism*. London: Verso.
- Boudon, R. (2002): Sociology that Really Matters. In *Eur. Sociol. Rev.* 18: 371–378.
- Bourdieu, P. (2005): *A tudomány tudománya és a reflexivitás*. Budapest: Gondolat.
- Bourdieu, P. (2001): *Előadások a televízióról*. Budapest: Osiris.
- Burawoy, M. (2005): Response: Public sociology: populist fad or path to renewal? In *The British Journal of Sociology* 3: 417–432.
- Burawoy, M. (2006): Közérdekű szociológiát! In *Replika* 54–55: 35–66.
- Fleck Z. (2006): Kritikai mérnökösödés. In *Replika* 54–55: 113–116.
- Flyvbjerg, B. (2001): *Making Social Science Matter: Why Social Inquiry Fails and How It Can Succeed Again*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Freeman, H. E., R. R. Dynes, P. H. Rossi és W. F. Whyte (szerk.) (1983): *Applied Sociology: Roles and Activities of Sociologists in Diverse Settings*. San Francisco: Jossey Bass.
- Goldthorpe, J. (2004): Sociology as Social Science and Cameral Sociology: Some Further Thoughts. In *Eur Sociol Rev.* 20: 97–105.
- Huszár Á. (2006): Előszó. In *Replika* 54–55: 31–34.
- Lazarsfeld, P. F., W. H. Sewell és H. L. Wilensky (szerk.) (1967): *The Uses of Sociology*. New York: Basic Books.
- Lengyel Gy. (2006): A szociológia integritásáért. Hozzászólás Michael Burawoy írásához. In *Replika* 54–55: 105–112.
- Luhmann, N. (1990): *Die Wissenschaft der Gesellschaft*. Frankfurt/M.: Suhrkamp.
- Némedi D. (2000): A szociológia egy sikeres évszázad után. In *Szociológiai Szemle* 2: 3–16.
- Némedi D. (2006): A civil társadalom és a társadalomtudományok. Megjegyzések Burawoy közszociológiai programjához. In *Replika* 54–55: 97–103.
- Rosengren, K. E. (2004): *Kommunikáció*. Budapest: Typotex.
- Scott, J. (2005): Who will speak, and who will listen? Comments on Burawoy and public sociology. In *The British Journal of Sociology* 3: 405–409.
- Weber, M. (1970): *Állam, politika, tudomány*. Budapest: KJK.